Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

LOOMING

KIRJANDUSLIK
JA ÜHISKONDLIK-POLIITILINE
AJAKIRI

Eesti NSV
Kirjanike Liidu
häälekandja

ESIMENE POOLAASTA

1961

PAVEL REIFMAN

Ta tuli tundmatu plebeina!

V. G. Belinski 150-nda sünnipäeva puhul

Ta tuli tundmatu plebeina! . . .
Ei meelitajaid säästnud ta,
ei lurjuseid, ei idioote,
ei võltsilt hõõgvel patrioote —
neid vargaid ta ei säästnud ka.
Kes kurjust häbistab ning vihkab,
kel pea on selge, pilk on hea,
kel mõistust ahelais ei pea
poolroostes igandite tavad —
need endi keskel kuulutavad
ta õpetajaks õige pea!

N. A. Nekrassov, «V. G. Belinski»

eenutame XIX sajandi neljakümnendaid aastaid, selle ajajärgu kirjanduslik-ühiskondlikku võitlust, ja kõigepealt kerkib mälusse Vissarion Grigorjevitš Belinski nimi. Nagu Tšernõševski kuuekümnendail aastail, nii oli Belinski neljakümnendail aastail oma aja «keskne kuju». Tundmatu plebei, provintsiarsti poeg, kuid temast sai kogu progressiivse Venemaa ideeline ja kirjanduslik juht, vananenud autoriteetide kukutaja, uute talentide avastaja.

Aga ta ei võitnud kirjanduslikku kuulsust mitte ainult enese jaoks. Ka varem olid üksikud andekad, geniaalsed inimesed, kes põlvnesid rahva, raznotšinetsite hulgast, läbi murdnud ja enesele tee rajanud. Kuid Belinskiga läks teisiti. Tema looming andis tunnistust uue ajajärgu lähenemisest. V. I. Lenin nimetas Belinskit «raznotšinetsite poolt aadlike täieliku väljatõrjumise eelkäijaks meie vabadusliikumises». Belinski oli oma tegevusega neljakümnendail aastail pärisorjusliku Venemaa tingimustes eelkäijaks Tšernõševskile, Dobroljubovile, kuuekümnendate aastate revolutsioonilistele demokraatidele. Igas Belinski artiklis on tunda kirglikku armastust rahva vastu, lepitamatut viha tema vaenlaste suhtes, usku rahva jõusse, tema õnnelikku tulevikku. Valgustajast-demokraadist ei saa revolutsionääri otsekohe, aga järjekindlalt ja samm-sammult läheneb ta revolutsioonilistele järeldustele.

Belinskist sai vene demokraatliku kirjanduskriitika isa, teadusliku kirjandusajaloo rajaja. Tema artiklid Puškinist, Lermontovist, Gogolist pole tänapäevani oma tähtsust kaotanud. Kogu Belinski kirjanduskriitiline tegevus on täis sügavat armastust vene kirjanduse vastu. Sageli olid isegi tema eksitused tingitud sellest armastusest ja progressiivsetest taotlustest. Nii sisaldas esimene suurem artikkel, mis Belinski nime kuulsaks tegi — ajakirja «Teleskop» lisas ilmunud «Kirjanduslikud unistused» (1834) —, küllaltki ekslikke seisukohti: Belinski eitas vene kirjanduse olemasolu, ei näinud selles järjekestvust ega seo-

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

seid, liialdas välismõjudega, vähendas üksikute ajajärkude ja kirjanike tähtsust. Aga kui palju õiget ja progressiivset peitus nende ekslikegi väidete taga! Juba «Kirjanduslikes unistustes» nõudis Belinski kirjanduselt rahvalikkust, omapärasust, kirjandusliku protsessi ühtsust ja seostatust; juba siin juhtis ta lugejate tähelepanu kõige tähtsamatele kirjanduslikele nähtustele — Deržavini, Krõlovi, Gribojedovi, Puškini loomingule; ta tervitas haruldase läbinägevusega Gogoli talenti, kes alles alustas oma kirjanduslikku teed; Belinski kirjutas vene kirjanduse kuulsusrikkast tulevikust, selle edasisest viljakast arengust. Paljud «Kirjanduslikes unistustes» visandatud olulised seisukohad said hiljem kriitiku veendumuste aluseks: Belinski arendas neid edasi, puhastas vigadest, tegi nendest õiged järeldused.

Kolmekümnendate aastate teisel poolel hakkas Belinski sule alt tulema artikkel artikli järel ja igaühes neist väitis ta midagi uut, kiskus aupaiste mõnelt vananenud ebajumalalt. Kõiki neid artikleid ühendas üks idee: realismi ja kirjanduse rahvalikkuse kirglik kaitsmine. Eriti selgelt avaldus see artiklis «Vene jutustusest ja Gogoli jutustustest». Belinski käsitles selles artiklis kogu vene proosa arengut realismi poole liikumise seisukohalt. Kriitik pidas realismi iseloomulikke jooni — «väljamõeldise lihtsust», «täielikku elutõde», rahvalikkust ja omapärasust — iga kaasaegse suure kirjandusliku talendi vältimatuiks omadusteks. Tema järgi oli võimalik kahesugune poeesia: reaalne ja «ideaalne», aga kogu tema sümpaatia kuulus esimesele — see vastas rohkem «aja vaimule». Belinski arvates oli vene proosa arenemine, värsside tagaplaanile tõrjumine selle tagajärg, et kirjandus taotles viljakalt tegelikkusele, realismile lähenemist. Ja Gogoli teoste ülikõrge hinnangu põhjustas artiklis eeskätt see, et Gogol oli «reaalse» voolu suur kirjanik. Kriitik pidas tema loomingut kogu vene proosa tipuks, ta kuulutas Gogoli juba Puškini eluajal Venemaa esimeseks kirjanikuks. Belinski oskas juba kolmekümnendate aastate keskpaiku Gogoli nähtava naeru, tema teoste koomilisuse taga näha kirjaniku nukraid mõtisklusi rahva ja maa saatusest, Nikolai-aegse Venemaa ühiskondliku korra mõttetusest ning ebaloomulikkusest.

Sellise hinnanguga aga oli täpselt ära näidatud Gogoli kogu loomingu omapärasus, kes seda ise «Surnud hingedes» tunnistas, rääkides maailmale nähtavast naerust ja temale nähtamatuist, aimamatuist pisaratest. Belinski avastas esimesena Gogoli laiale lugejaskonnale, tegi visalt Gogoli teostele propagandat, kinnitades, et silmapaistva vene satiiriku loomingul on suur tähtsus. Ta põhjendas teoreetiliselt seda, mida kinnitas Gogoli kunstiline praktika. Belinski ja Gogoli nimed pole juhuslikult kaasaegsete teadvuses ja järgnevate põlvkondade silmis nii lahutamatult seotud. N. G. Tšernõševski nimetas Belinskit Gogoli perioodi kriitikuks, N. A. Nekrassov unistas ajast, kui vene talupoeg «...laadalt koju kaasa viib/ Belinski, Gogoli» («Kellel on Venemaal hea elada»), V. I. Lenin kirjutas Belinski ja Gogoli ideedest artiklis «Veel üks sõjakäik demokraatia vastu».

Belinski oli ka hiljem, neljakümnendail aastail, oma kriitikuande küpsuse ajajärgul, tuline realismi ja kirjanduse rahvalikkuse eest võitleja. Ta jäi ka uute kirjanduslike talentide avastajaks. Belinski mõistis esimesena Lermontovi loomingu tähtsust ja näitas seda artiklites «M. Lermontovi «Luuletused»» ja «Meie aja kangelane». Ta tervitas vaimustusega Gontšarovi «Tavalise loo», Dostojevski «Vaeste inimeste», Herzeni romaani «Kes on süüdi?» ja Turgenevi esimeste teoste ilmumist. Neljakümnendail aastail propageeris Belinski kirglikult Gogoli traditsioonide jätkajate, realismi pooldajate, «naturaalkoolkonna» kirjanike tegevust. Ta oli Gogoli loomingust alati vaimustatud, võttis osa «Surnud hingede» ümber puhkenud võitlusest ja pühendas sellele romaanile mitu artiklit.

Belinski tähelepanu paelusid järjest rohkem vene kirjanduse arenemise seaduspärasused. Ta loobus «Kirjanduslikes unistustes» formuleeritud teesist «meil ei

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

ole kirjandust», jõudis kirjanduslike nähtuste ajaloolise tingituse, kirjandusliku protsessi ühtsuse ja vastastikuse seose mõistmiseni. Kõigis oma küpseil aastail valminud artiklites — tsüklis Puškinist, «Pilgus 1847. aasta vene kirjandusele» jt. — käsitles Belinski vene kirjanduse ajalugu nendelt seisukohtadelt. Belinski 11 artiklit Puškinist on terve mahukas ja sisukas raamat suure poeedi loomingu kohta. Belinski hinnangud Puškini luulele, «Jevgeni Oneginile» on muutunud kooliõpiku tõdedeks. Kuid Puškini-artiklite mõte ei seisnud ainult Puškini pärandi üksikasjalises ja viljakas analüüsis. Belinski käsitles Puškini luulet kirjandusliku protsessi ühtsuse ja seostatuse seisukohalt. Belinskile oli Puškin eelkõige seaduspärane lüli vene kirjanduse arengus, kogu eelneva kirjandusliku arengu loomulik lõpuleviija ja samal ajal uue etapi alustaja. Belinski unistas selle protsessi edaspidise arengu jälgimisest ja vene kirjanduse tervikliku ajaloo loomisest. Ta ei jõudnud oma unistusi teostada, kuid see, mis kriitik suutis luua, oli kindlaks aluseks teaduslikule kirjandusajaloole. «Belinski oli meie esimene kirjandusajaloolane,» kirjutas temast Tšernõševski.

Belinski tegutses kogu oma elu jooksul peamiselt kirjanduskriitikuna. Otsene ühiskondlik tegevus polnud võimalik. Dekabristide ülestõusu mahasurumisele järgnenud sünge reaktsiooniajal oli kirjandus muutunud ainsaks ventiiliks, mille kaudu võis ühiskondlikku protesti avaldada. Belinski — võitleja ja mässumehe — kirglik loomus pidi asjaolude sunnil piirduma kirjanduse suhteliselt kitsaste raamidega, aga kriitik kasutas vähematki võimalust, et neid raame laiendada. Vjazemski sõnade järgi oli Belinski sellepärast mässumeelne kirjanduses, et tal polnud võimalust väljakul mässu tõsta.

Filosoofiat uurides ja suurte Lääne-Euroopa mõtlejate pärandiga tutvudes ning seda kriitiliselt omandades ei leppinud Belinski abstraktse filosoofilise spekulatsiooniga. Ta püüdis alati filosoofiat tegelikkusesse rakendada, selle abil seletada konkreetset Vene elu, vastata küsimusele: mis teha? Selles oma taotluses jõudis Belinski neljakümnendate aastate künnisel äärmuseni — reaktsiooniliste poliitiliste järeldusteni, Vene isevalitsuse õigustamiseni, niinimetatud «tegelikkusega leppimiseni». Kuid isegi Belinski selle ajajärgu vaadetes, mis objektiivselt olid reaktsioonilised, leidus progressiivne, ratsionaalne tera. «Leppimise» ajal jõudis Belinski ajaloolise protsessi seaduspärasuse ideeni, ta hakkas mõistma, et iga ajalooline arenguaste on vajalik, et see tuleneb eelnevast ja määrab tulevase arengu. Selline ajaloo mõistmine oli õige ja dialektiline, see kujutas endast Belinski vaadete arengus tunduvat sammu edasi. Tõsi küll, kriitik mõistis «leppimise ajajärgul» Hegeli teesi «mis on reaalne, on mõistlik» kui kaasaja õigustust; ta ei märganud neid revolutsioonilisi järeldusi, mis sellest teesist objektiivselt tulenesid (muide ei märganud neid ka Hegel). Püüdes ajaloo filosoofiat Vene elu konkreetsetele tingimustele sobitada, jõudis Belinski ekslikule ja reaktsioonilisele mõttele paratamatusest, järelikult ka Vene isevalitsuse mõistlikkusest. Kuid ajaloolise arengu seaduspärasust tunnustades hakkas Belinski juba neljakümnendate aastate algul mõistma selle seaduspärasuse revolutsioonilist tähendust, vajalikkust «arendada ka eitamise ideed kui ajaloolist õigust... ilma milleta inimkonna ajalugu muutuks seisvaks ja haisvaks sooks»; kui kõik reaalne on mõistlik, siis on ka vana asendamine uuega, on kõige iganenu, reaktsioonilise, arengut takistava revolutsiooniline eitamine mõistlik ning seaduspärane. Sellest peale algas Belinski tegevuses uus ajajärk — valgustaja muutus revolutsionääriks. «Siit algabki tema elav, tabav, omapärane filosoofiliste ja revolutsiooniliste ideede ühendamine,» kirjutas Herzen Belinskist «Möödunus ja mõtetes».

Belinski kõrval jõudis samasugusele filosoofiliste ja revolutsiooniliste ideede ühendamisele ka Herzen. Ajaloole rakendatud dialektikaseaduste revolutsiooniline tõlgendamine oli vene eesrindliku filosoofilise mõtte suur iseseisev saavutus.

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

Tšernõševski märkis «Ülevaates vene kirjanduse Gogoli ajajärgust», et just sel ajal «sünnitas meie isamaa vaimuelu inimesi, kes sammusid Euroopa mõtlejatega kõrvuti, mitte aga nende õpilastest saatjaskonna hulgas» ja et edaspidi Venemaa vaimne liikumine «ei allunud enam ühelegi võõrale autoriteedile».

Suur osa Belinski neljakümnendate aastate artikleid ilmus ajakirjas «Otetšestvennõje Zapiski», mille toimetuse liikmeks ja ideeliseks juhiks kriitik 1839. a. lõpust alates sai. Kõigis nendes artiklites propageeriti revolutsioonilise eitamise ideid. Näiteks Lermontovi luulet hinnates («M. Lermontovi «Luuletused»») rõhutas kriitik eeskätt poeedi rahulolematust tegelikkusega, rahuldamatuse, kurbuse, meeleheite motiive, mis on seletatavad ümbritseva tegelikkuse tingimustega. Esmakordselt Belinski loomingus ilmnes artiklis «M. Lermontovi «Luuletused»» Vene elu nähtustele antud uus hinnang ja oma aja eesrindliku inimese suhtumine nendesse. Kriitik esines siin patriotismimõiste revolutsioonilis-demokraatliku tõlgendusega. Reaktsionäärid süüdistasid Belinskit (ja mitte üksi teda) korduvalt patriotismi puudumises, kuna ta kritiseeris kehtivat korda, juhtis tähelepanu tegelikkuse varjukülgedele, lähendas lugejaid mõttele, et põhjalikud revolutsioonilised muudatused on vältimatud ja tähendavad progressi. Isevalitsuse kaitsjate järgi pidi patriotism, armastus Venemaa vastu avalduma täielikus rahulolekus olemasolevaga, igasuguse kriitika puudumises, isevalitsuslik-monarhistliku korra kõigutamatuse tunnustamises. Artiklis «M. Lermontovi «Luuletused»» andis Belinski sootuks teistsuguse patriotismidefinitsiooni, mis sisaldas mõiste lepitamatust ja vältimatust võitlusest rahva õnne nimel kõige iganenu ning reaktsioonilise vastu: «Võib mitte armastada ka lihast venda, kui ta halb inimene on, kuid paratamatult tuleb armastada isamaad, olgu ta missugune tahes; ainult et see armastus ei pea olema surnud rahulolek sellega, mis on, vaid elav täiustamise tahe.» Belinski arvates «tähendab oma kodumaa armastamine palavat soovi näha kodumaas inimkonna ideaali teostumist», võitlust selle teostamise eest; kodumaa-armastus on lahutamatult seotud vaenuga tardumuse pooldajate, kehtiva korra kaitsjate vastu. Sellise patriotismimõiste võtsid revolutsioonilised demokraadid kindlalt omaks. Sellest kirjutas Nekrassov luuletuses «On õnnis tasane poeet», sellest juhindus suur vene satiirik M. J. Saltõkov-Štšedrin, kes rääkis oma «armastusest-vihavaenust» Venemaa vastu.

Belinski neljakümnendate aastate tegevuse aluseks oli patriotismi ja ajaloolise arenemise seaduste revolutsioonilis-demokraatlik mõistmine. Tema lemmikkangelasteks olid vana kukutajad ja uue elu eest võitlejad, türannide verivaenlased, vabariiklased. Kriitik jõudis revolutsioonilise vägivalla õigustamiseni; ta kirjutas, et ta hakkab «inimkonda Marat' kombel armastama», et «ei pea olema monarhe, sest monarh ei ole inimeste vend». Revolutsioonilise eitamise vajalikkuse ja selle progressiivsuse mõte läbib punase niidina artikleid, mis on pühendatud mitmesuguste ajalooliste teoste analüüsile.

Ka Belinski artiklites Peeter Esimesest on selgesti tunda revolutsioonilise eitamise, vana uuega asendamise ideid. Slavofiilid eitasid Peetri tegevust, nad ütlesid, et Peeter rikkus Vene riigi loomulikku arengut. Liberaalid-läänlased kiitsid Peetrit selle eest, mille pärast slavofiilid teda laitsid; nad kujutasid Peetrit Lääne kuuleka õpilasena, kes püüdis Venemaad juhtida mööda kodanlikku arenguteed. Peetrit kiitsid ka «ametliku rahvalikkuse» teooria pooldajad; nad rõhutasid eelkõige, et tsaar Peeter, isevalitseja, on monarhistliku printsiibi väljendaja. Nende kiitused Peetrile teenisid õigupoolest kaasaegse isevalitsuse, Nikolai Esimese ülistamist.

Belinski hindas Peetri tegevust teistelt seisukohtadelt. Teatud määral jagas ta läänlaste vaateid. Ka tema pidas Peetri teeneks Venemaa lähendamist Euroopale, mille ühiskondlik kord kriitiku arvates oli pärisorjusliku Venemaaga võrreldes progressiivsem. Kuid Belinski peatähelepanu ei köitnud mitte see —

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

Peetrit käsitlevates artiklites jätkas ta ajaloolise protsessi dialektika avamist. Belinski järgi oli Peetri ajastu Vene riigi ajaloo seaduspärane etapp, mis oli ette valmistatud Venemaa eelneva arengu poolt; eeldused Peetri reformideks olid loodud juba enne Peetrit; reformid olid ajaloolise paratamatuse, mitte aga Peetri suva tagajärg. Selline hinnang oli vastuolus nii slavofiilide kui ka liberaalsete läänlaste Peetri-tõlgendusega. Belinskile oli Peeter eelkõige mitte isevalitseja, mitte Euroopas kehtivate riigikordade pime austaja, vaid vene inimene, kes oskas mõista ja oma tegevuses läbi viia aja nõuded. Belinski lahendas Peetri varal ajaloolise paratamatuse ja isiku tahte vahekorra, küsimuse isiku osast ajaloos. Belinski järgi on suur isik just selle poolest suur, et ta oma tegevusega täidab ajaloolist vajadust; vastasel korral oleksid kõik tema pingutused tulemusteta ega avaldaks mõju ajaloolistele sündmustele.

Kuid Peetri-artiklite probleemistik ei piirdunud küsimustega ajaloolise protsessi seaduspärasusest, isiku osast ajaloos jne. Neid läbib mõte põhjaliku eitamise progressiivsusest, vananenud, iganenud ühiskondliku korra hävitamisest kui tähtsast ajaloolise paratamatuse avaldusest. Belinski järgi oli Peetri tegevus eelkõige purustamine, kõige vana, mäda, reaktsioonilise hävitamine. Kriitik nägi Peetri ja kogu vene rahva suurust «kõigest halvast lahtiütlemise» võimes. Peatumata küsimusel, kuivõrd selline Peetrile antud hinnang oli objektiivne, märgime, et Belinski arutlustel Peetrist oli vahetu mõju XIX sajandi neljakümnendate aastate Vene tegelikkusele. Nad lähendasid lugejaid mõttele, et pärisorjusliku Venemaa ühiskondliku korra täielik eitamine on seaduspärane, ja kutsusid üles revolutsioonilisele võitlusele. Järgmiste artiklite avaldamine keelati ära. Ning ka läbilastud artiklid olid tugevasti moonutatud.

Belinski revolutsioonilised vaated kajastusid ka tema uutes Gogoli loomingule antud hinnangutes, «Surnud hingi» käsitlevais artikleis. Kolmekümnendail aastail olid kriitikule eelkõige tähtsad Gogoli realism ja rahvalikkus. Neljakümnendail aastail ei loobunud ta nende omaduste hindamisest, kuid eelkõige rõhutas nüüd Gogoli teoste ühiskondlikkust, nende kriitilist suunda, Nikolai-aegse Venemaa eitamist. Ta asetas Gogoli Puškinist kõrgemale just sellepärast, et «Surnud hingede» autor «on sotsiaalsem poeet, järelikult vastab rohkem aja vaimule». Kriitik mõistis resoluutselt hukka Gogoli «sõbrad», slavofiilid, kes oma tõlgitsustes püüdsid «Surnud hingede» mõtet moonutada, varjata teose sotsiaalset, kriitilist suunda, juhtida kirjanikku väärale teele, kujutada teda lõbusa humoristina, kes imetleb oma kangelasi.

Kirjanik peab Belinski järgi elama kaasaja huvidele, olema kodanik, ta ei tohi ühiskonna pahede vastu olla ükskõikne. Kriitik naeris «puhta kunsti» pooldajad teravalt välja. Belinski ideaaliks oli progressiivselt tendentslike ideedega meisterlik kunst, mis annab vastused küsimustele ühiskonna elu eesmärkidest, nende saavutamise teedest, kunst, mis on vahedaks relvaks võitluses tegelikkuse ümberkorraldamise eest. Samal ajal taunis Belinski mõistuslikku moraliseerivat kirjandust, kirjanikke, kes oma teostes «tõestavad» mingit ettekavatsetud mõtet, mis sageli on väljastpoolt peale sunnitud. Säärasel kirjandusel pole Belinski arvates midagi ühist tõelise kunstiga. Moraliseeriva kirjanduse kritiseerimine Belinski poolt oli eeskätt suunatud reaktsioonilise leeri tendentslikkuse vastu, äraostetavate paberimäärijate vastu, kes olid valmis propageerima igasuguseid tsaarivalitsusele meelepäraseid vaateid, Bulgarini kõlbelis-satiiriliste romaanide vastu, Kukolniki pseudopatriootlike näidendite jne. vastu. Belinski väitis, et ühiskondlike huvide teenimine ja teatud tendentside olemasolu tõeliste kirjanike teostes ei tähenda sugugi loomingu vabaduse piiramist: «Loomingu vabadus on kaasaegsuse teenimisega kergesti kooskõlastatav — selleks pole end tarvis sundida teatud teemal kirjutama, fantaasiat vägistama; selleks peab ainult olema kodanik, oma ühiskonna ja oma ajajärgu laps, selle huvid omaks võtma... Mis

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

sügavale südamesse on läinud, see leiab iseenesest ka tee avaldumiseks.» Kunst peab vabaks jääma, kuid poeedi-kodaniku kunst on vältimatult sotsiaalne, tendentslik, väljendab ajastu eesrindlikke ideid — sellise järelduseni jõuab kriitik. Sisuliselt tähendas see niisuguse kunsti propageerimist, mis kutsus üles ühiskonna revolutsioonilisele ümberkujundamisele. Belinski oli neljakümnendail aastail nii kunstiküsimuses kui ka igas teises küsimuses eelkõige revolutsionäär, pärisorjusliku korra leppimatu vaenlane.

Kuid ka kodanlikud vahekorrad ei tekitanud temas mingisuguseid illusioone. Tõsi küll, erinevalt slavofiilidest mõistis Belinski kodanliku korra suhtelist progressiivsust, mõistis, et kapitalismi arenemine on Venemaal vältimatu. Kuid ta oli kaugel sellest, et kodanliku «tsivilisatsiooni» üle vaimustust tunda, — ta nägi selgesti selle pahesid. Viha ja põlgusega kirjutas kriitik Prantsuse kodanliku ühiskonna peremeestest: «Selle esindajad on kulda täistopitud kotid, omanikud, kuldvasikat kummardavad inimesed.» Säärastel inimestel pole Belinski järgi teisi huve peale oma rahakoti huvide.

Kuid eriti teravalt ja üksikasjaliselt mõistis Belinski kogu kodanlike vahekordade süsteemi hukka artiklis «Pariisi saladused», mis on pühendatud prantsuse kirjaniku Eugène Sue' samanimelise romaani analüüsile. Seda teost arvustades tõi Belinski esile kapitalistliku ühikonna paised, rääkis selle ühiskonna sotsiaalsetest vastuoludest, valitsevate klasside liiderlikkusest ja egoismist, rahva kannatustest ja viletsusest. «Prantsuse proletaarlane,» tähendas Belinski sarkastiliselt, «on seaduse ees võrdne kõige rikkama omanikuga... ja kapitalistiga... Kuid häda on selles, et sellest võrdsusest ei ole proletaarlasel sugugi kergem. Olles omaniku ja kapitalisti igavene töörühkija, on proletaarlane tervenisti tema võimuses, tervenisti tema ori... Kena võrdsus.»

Kriitik rõhutas, et jutt on mitte üksikutest puudustest, vaid just kodanlike vahekordade olemusest, et «pahe ei peitu mitte mingites üksikutes seadustes, vaid kogu ühiskonnakorras». Belinski juhtis tähelepanu ka sellele laostavale mõjule, mida kapitalism avaldab kunstile ja kirjandusele: «Meie ajal hinnatakse geeniuse, talendi suurust... kergelt üheainsa mõõduga... see on RAHA. Meie ajal pole see geenius... kes pole varandust kogunud ja rikastunud.» «Pariisi saladustes» nägi ta üht selle laostava mõju näidist. Belinski seletas romaani puudusi mitte sellega, et Sue on andetu, vaid kirjaniku sotsiaalse seisukohaga, sellega, et ta on «auväärt väikekodanlane». Belinski oskas Sue' romaanis näha seda, kuidas kodanlik kirjandus spekuleeris rahva nimega, alandatute ja õnnetute kannatustega. Belinski hinnang sellele romaanile oli väga lähedane «Pariisi saladuste» purustavale kriitikale Karl Marxi poolt («Pühas perekonnas»).

Belinski kodanlusevastaste vaadetega on seotud ka tema poleemika literaatidega, kes eitasid rahvuslikku omapärasust ning arvasid, et ülemaailmne ja rahvuslik on omavahel vastuolus. Lõppkokkuvõttes pärinesid säärased teooriad, ükskõik kas nende pooldajad sellest teadlikud olid või mitte, kodanliku liberalismi vaadetest ja olid sügavalt ekslikud. Pärast seda, kui Belinski 1846. aastal «Otetšestvennõje Zapiski» toimetusest lahkus, leidsid nad selles väljaandes (eriti noore kriitiku Valerian Maikovi artiklites) endale pesapaiga. Maikov väitis, et rahvuslikud iseärasused kujutavad endast alati piiravat, konservatiivset põhimõtet, mis takistab nähtuse ülemaailmseks muutumist; ta vastandas ülemaailmset ja rahvuslikku, eelistades täielikult esimest. Mida vähem on kirjanikul rahvuslikke tunnuseid, seda rohkem on tal Maikovi järgi eeldusi ülemaailmse tähtsuse omandamiseks, mõtete väljendamiseks, mis on tähtsad mitte ainult ühele rahvale, vaid kogu inimkonnale. Belinski astus «Sovremennikus», kus ta alates 1847. aastast töötas, samuti Koltsovi käsitlevas brošüüris teravalt sääraste mitterahvusliku maailmakunsti teooriate vastu välja ning võitluses nendega formuleeris oma vaated ülemaailmse ja rahvusliku vahekorrale. Ta ei vastandanud

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

neid kaht mõistet, vaid seostas nad tihedalt. Belinski järgi peab ülemaailmne nähtus paratamatult olema rahvuslik; rahvuslik, rahvalik kirjanik ei tarvitse olla ülemaailmse tähtsusega, kuid iga ülemaailmse tähtsusega kirjanik on alati rahvuslik ja rahvalik, on seotud teda sünnitanud pinnasega. Veel enam — Belinski väitis, et kirjaniku ülemaailmne suurus just sõltubki tema rahvuslikust omapärasusest, sellest, kuivõrd tema looming rikastab ülemaailmset kunsti varamut, millesse iga rahvus annab oma parima.

Samal ajal hoiatas Belinski rahvalikkuse, rahvusliku omapärasuse pinnapealse, lihtsustatud mõistmise eest. Ta arvas, et rahva elu detailide kirjeldamine, talumehe kõne imiteerimine ei tähenda veel rahvalikkust. Belinski suhtus ilmse, vahel õigustamatu umbusuga rahvaloomingu võtete matkimisse, rahvaelu stiliseeritud kujutamisse. Kriitik nimetas säärast järeleaimamist võltsinguks; ta ütles, et lihtrahva vammuse alt vaatavad alati välja autori fraki siilud. Sel põhjusel suhtus Belinski isegi Puškini «Muinasjuttudesse» õige valvsalt. Ta näitas, et võib rahvast kirjutada, rahva kõnet, rahvaluulet järele aimata — ja siiski mitte rahvalik olla, ja võib võõraid maid ning kombeid kujutada — ja samal ajal äärmiselt rahvalikuks jääda. Belinski pidas sellise tõelise rahvalikkuse näideteks rida Puškini teoseid. «Jegveni Oneginis», tähendas kriitik, pole just palju lihtrahva elu kujutavaid stseene, kuid see ei tee Puškini romaani vähem rahvalikuks. Niisama rahvalikud on Belinski arvates Puškini väikesed tragöödiad, kuigi nendes üldse Venemaast juttu pole, kuid nii võis võõrast tegelikkust kujutada ainult teatud ajajärgu ja sellele omaste vaadetega vene kirjanik; iga andeka, seda enam geniaalse kunstniku teostel on alati rahvusliku omapärasuse, rahvalikkuse pitser, kujutagu ta mida tahes.

Selline rahvusliku omapärasuse tõlgendus andis löögi mitterahvusliku maailmakunsti lääneliikele teooriatele ja ka slavofiilide lihtsustatud rahvalikkusekujutlustele. Belinski arvas, et nii nagu tendentslikkus, nii ei saa ka rahvalikkus olla väline, peale sunnitud, ei tohi avalduda rahva ja tema loomingu sihilikus jäljendamises. «Ametliku rahvalikkuse» pooldajad ja slavofiilid nõudsid just säärast pseudorahvalikkust. Mitte juhuslikult ei kandnud nad safiansaapaid ja sametkaftaneid. Belinski väitis, et piisab sellest, kui olla oma rahva poeg, tunda end rahvaga seotud olevat ja väljendada tema huve (suur kirjanik on aga paratamatult oma rahva poeg), ja kõik see kajastub juba ise kirjaniku teostes, annab neile rahvalikkuse pitseri.

Belinski artiklite varal said kasvatuse tuhanded tema kaasaja ja järgnevate põlvkondade paremad inimesed. Kuid kriitiku tegevuse tähtsus ei seisa ainult selles. Neljakümnendail aastail koondusid tema ümber kõik eesrindlikud kirjanduslik-ühiskondlikud jõud. Belinski muutis ajakirja «Otetšestvennõje Zapiski» neljakümnendate aastate esimesel poolel demokraatliku, revolutsioonilise voolu häälekandjaks, kriitilise realismi kantsiks. Veelgi järjekindlamalt demokraatlik oli ajakiri «Sovremennik», mille ideeliseks juhiks Belinski 1847. aastast peale oli. Mõlema ajakirja autoriteet oli väga suur.

Belinski avaldas suurt mõju noorele Turgenevile ja Dostojevskile. Ja teisedki neljakümnendate-viiekümnendate aastate kirjanikud said Belinski mõju tunda. Sellepärast kandsid nende paremad teosed lõppkokkuvõttes lugejani tema ideid. Need ideed kajastasid talurahva pärisorjuse vastu suunatud protesti, kajastasid talurahva püüdu põhjalike muudatuste poole. Erilise jõuga kõlasid need ideed Belinski kuulsas kirjas Gogolile, mis oli otsekui kriitiku ühiskondlik-poliitiline testament. Belinski hindas kõrgelt Gogoli loomingut ja populariseeris seda kogu oma tegevuse vältel. Seda valusamalt tabas Belinskit Gogoli raamat «Valitud kohad kirjavahetusest sõpradega». Eemal kodumaast, üle elanud raske hingelise draama, loobus Gogol oma endistest teostest, põletas ära «Surnud hingede» II köite. Raamatus «Valitud kohad kirjavahetusest sõpradega» ütles ta

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

lahti realismist, satiirist, esines usulis-müstiliste ideede jutlustajana, võttis oma kaitse alla õigeusu kiriku, isevalitsuse, pärisorjusliku Venemaa. Eriti kohutav oli see, et reaktsiooniliste vaadete jutlustajana esines just Gogol, kes oli kirjanduses juhtival kohal, kes omas ülisuurt autoriteeti. Oli vaja talle otsustav ja niisama autoriteetne vastulöök anda.

Belinski astus otsekohe Gogoli raamatu vastu välja. Artiklis «Valitud kohad kirjavahetusest sõpradega» mõistis ta samanimelise raamatu hukka ja võttis oma kaitse alla Gogoli varasemad teosed, millest autor oli lahti ütelnud. Kriitik rõhutas, et sõltumata Gogoli arvamusest oma loomingu kohta jääb see alati üheks kuulsusrikkamaks leheküljeks vene kirjanduses. Ta kutsus kirjanikku üles «Valitud kohtadest» lahti ütlema ja endisele teele tagasi tulema. Belinski võitles oma artiklis mitte Gogoli vastu, vaid Gogoli, suure kirjaniku-realisti eest, võitles Gogoli talendi vaenlaste vastu. Ja see, et asjaolude traagilise kokkusattumise tagajärjel Gogol ise oli asunud vaenlaste leeri, asja sisuliselt ei muutnud. Kuid tsenseeritavas artiklis ei saanud Belinski muidugi täiesti avameelselt väljenduda. Pealegi moonutas tsensor tema artiklit tugevasti.

1847. a. kevadel sõitis Belinski välismaale ennast ravima. Väikeses Saksa linnas Salzbrunnis saabus talle Gogolilt kiri artikli «Valitud kohad» puhul. Vastuseks saatis Belinski oma kuulsa kirja Gogolile. Saksamaal viibides ei tarvitsenud kriitik karta valitsuse nuhke, kes oleksid võõra kirja avanud. Kiri polnud avaldamiseks määratud, järelikult polnud tarvis tsensorile mõelda. Kirjas leidsid täieliku väljenduse Belinski viha, nördimus ja rahutus Gogoli raamatu puhul. Kuid kirja peamine mõte ei seisnud selle raamatu hukkamõistmises, vaid pärisorjusliku korra põhialuste kirglikus revolutsioonilises paljastamises. Esimesel pilgul võib näida, et Belinski poolt soovitatud praktilistel abinõudel pole eriti revolutsioonilist iseloomu. Pärisorjuse hävitamine, ihunuhtluse kaotamine, olemasolevatest seadustest kinnipidamine — nendele Belinski nõudmistele võis ka liberaal alla kirjutada, nende täitmine ei tähendanud veel ühiskonna revolutsioonilist ümberkorraldamist. Kuid tähtis polnud mitte ainult see, mida öelda, vaid ka see, kuidas öelda: üks asi on teoreetiliselt arvamusel olla, et pärisorjus ja ihunuhtlus tuleks kaotada, iseasi — rõhumist isiklikult kogeda, seda kogu hingest vihata, lööke omaenese kehal tunda. Vene talupoeg vihkas pärisorjust, ihunuhtlust, tšinovnikute omavoli, kuid see oli hoopis midagi muud kui liberaalide eitamine. Belinski kirjas kajastus just see talupoegade eitamine. V. I. Lenin nägi selles «pärisorjuslike talupoegade meeleolu pärisorjuse vastu . . .».

Belinski seisukohtade tuum ei seisnud hoopiski nendes praktilistes nõuetes, mida ta esitas, vaid kirglikus revolutsioonilises paatoses, mis läbib kirja esimesest reast kuni viimaseni, hävitavas, kompromissitus eitamises. Nikolai-aegse tegelikkuse mitmesuguseid külgi puudutades eitas kriitik pärisorjust, «kohutavat pilti maast, kus inimesed kauplevad inimestega»; õigeusu kirikut, mis «on alati olnud piitsa tugi ja despotismi teener»; bürokraatlikku riigiaparaati, «mitmesuguste kroonuvaraste ja -riisujate hiigelkorporatsioone» ja lõpuks isevalitsust ennast, mis lähedalt ei ole sugugi nii kaunis ja nii ohutu. Erinevalt liberaalidest ei avaldanud Belinski oma kirjas kuskil lootust, et valitsus ja tsaar teostavad need esmajärjekordsed reformid, mida ta nõudis. Tervikuna kiri eitas kogu seda isevalitsuslik-pärisorjuslike vahekordade süsteemi, väljendades alanud revolutsioonilise tõusu perioodi pärisorjadest talupoegade meeleolusid.

Tsaarivalitsus taipas selgesti Belinski väljaastumise revolutsioonilist iseloomu, seda, et siin pole tegemist liberaalide rahulolematusega. Neljakümnendail aastail ei karistatud iga pärisorjuse, ihunuhtluse, õiguste rikkumise vastast. Vaba töö pooldajaid leidus ka üsna kõrgelseisvate isikute hulgas. Kuid petraševskilaste protsessis peeti Belinski kirja lugemist Dostojevski kõige suuremaks kuriteoks. Dostojevski mõisteti surma. Kirjast kuulnud, kahetses üks III osakonna ülemaid —

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

Dubelt, et Belinski on surnud. «Oleksime ta kindluses ära määndanud,» ütles ta.

Belinski kiri oli palju aastakümneid keelatud; pärisorjuse ja ihunuhtluse kaotamine ei tühistanud seda keeldu. Veel XIX saj. lõpul nõudis haridusministeeriumi komitee noorsoo kaitsmist «Belinskiga kokkupuudete eest», nimetas teda «uskmatuse ja toore materialismi» jutlustajaks, «ülemaailmse revolutsiooni» pooldajaks.

XIX saj. viiekümnendate aastate lõpust peale puhkes Belinski nime ümber äge võitlus. Revolutsiooniliste demokraatide vastu suunatud võitluses hakkasid liberaalid suure kriitiku autoriteedile toetuma, püüdsid teda liberaalina näidata. Nad kujutasid «pöörast Vissarioni» kui mitte eriti haritud, ägedat ja kergesti kaasakistavat, äärmustesse langevat, mitte väga kindlate ja ebaradikaalsete veendumustega inimest. Kuuekümnendate aastate revolutsioonilised demokraadid, eriti Tšernõševski, andsid säärasele liberaalide võltsingule otsustava vastulöögi. Nad nägid Belinskis eelkõige revolutsionääri, oma õpetajat. V. I. Lenin mainis raamatus «Mis teha?» Belinski nime Vene sotsiaaldemokraatia suurte eelkäijate hulgas.

Belinski, suure kriitiku, revolutsionääri, demokraadi, rahva õnne eest võitleja, isevalitsuse ja despotismi lepitamatu vaenlase, kodanliku korra paljastaja kuju on nõukogude inimestele alati kallis ja lähedane.

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR